יישוב מתקופת הברזל ומהתקופה ההלניסטית סמוך לבאר שבע

יגאל ישראל ועודד פדר

האתר שוכן על גדתו הצפונית של נחל באר שבע, ממזרח למפעל מכתשים (נ״צ רי״ח 6–2/5724–1830, 6–2/0724–1330; שטחו כ־20 דונם; איור 1), באמצע הדרך מתל שבע לבאר שבע (כ־4 ק״מ אורך), כ־4 ק״מ מדרום־מערב לבאר בתרים. על פני השטח נמצאו פזורים שברי כלי חרס מסוף תקופת הברזל ומהתקופות ההלניסטית והביזנטית; מהאחרונה נמצאו שרידי קירות של מבנה חווה ומדרום להם — פתח מערה. בסוף שנת 1998 ובראשית שנת 1999, לקראת הנחת קו מסילת הרכבת לתחנת באר שבע מרכז, נערכו באתר חפירות בהנהלת באומגרטן (2003).

בחפירה הנדונה נפתחו חמישה שטחים (E–A; איור 2) בשטח כולל של 245 מ״ר ולאורך 150 מ׳, במקביל לקו המסילה ומצפון־מערב לה.[1] במהלך החפירה נחשפו שרידים של חמישה מכלולים תת־קרקעים מהתקופה ההלניסטית שנחפרו באדמת הלס ובקונגלומרט הנחלים שמתחתיה. לאחר שקרסה תקרת חלקם, הם הוכשרו למגורים.

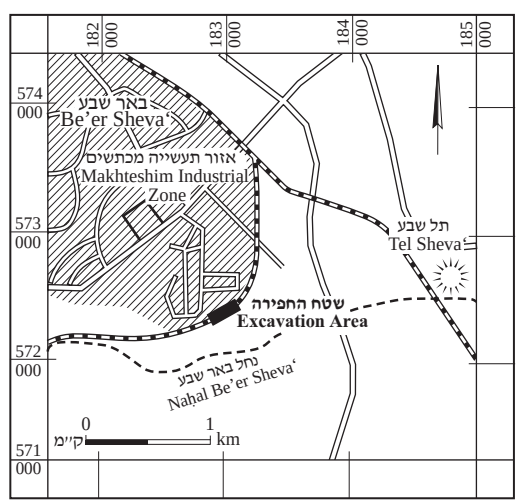

איור 1. מפת איתור.

החפירה

שטח A

בשטח זה (50 מ״ר; תכנית 1; איורים 3, 4) נחשפו שרידיו של מכלול תת־קרקעי מהתקופה ההלניסטית ובו שתי יחידות מגורים. יחידה 1 סגלגלה (4.5 × כ־5.0 מ׳) ולה שלוש רצפות מאדמה מהודקת וביניהן הרבדות של חומר מוסע מים ורוח, וכן שרידים מבליית התקרה וחלקי התקרה לאחר שהתמוטטה. הרצפה הקדומה (L524) נחשפה בעומק מטר אחד. ממפלס רצפה זו נכנסו ליחידה 10 שמצפון ליחידה 1, אף היא סגלגלה (1.5 × 2.0 מ׳); תקרתה השתמרה, ורצפתה (L527) עשויה טין כבוש.

לאחר קריסת תקרת יחידה 1 פסק השימוש ביחידה 10. רצפת יחידה 1 הוגבהה בכמטר אחד (L522) ועליה נחשף טבון חרס וסביבו מעט אפר. בשלב זה זרקו את אפר הטבון ליחידה 10 דרך פתח

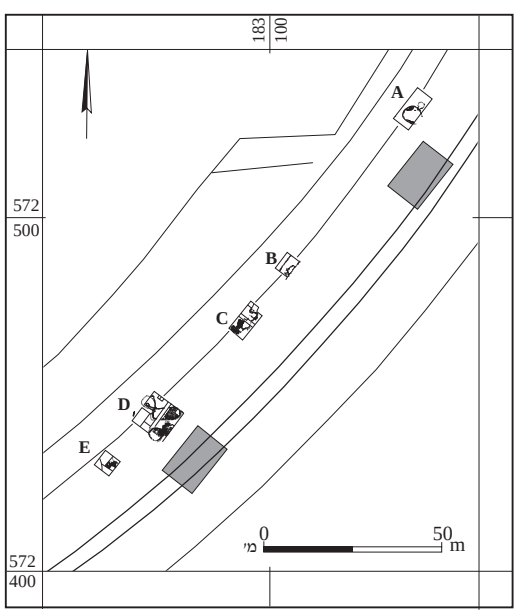

איור 2. שטחים E–A (השטחים מעונת 9–1998 מסומנים באפור).

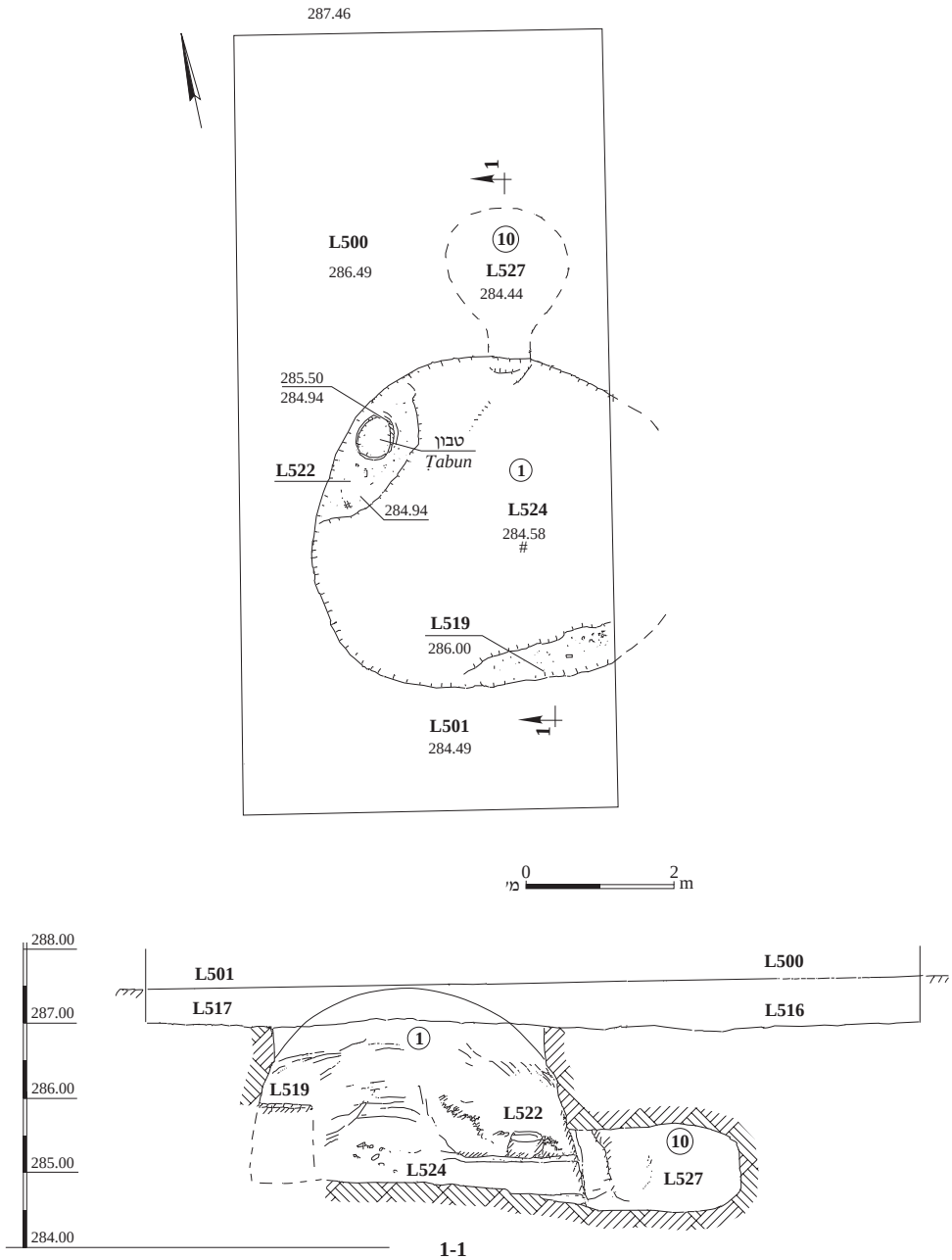

תכנית 1. שטח A: תכנית וחתך.

צר. לימים, הוגבה שוב מפלס החיים ביחידה 1 (L519). על הרצפה, ובחלקה הדרומי של היחידה, נמצאו שברי טבונים. נראה שלאחר התמוטטות תקרת יחידה 1 והגבהת הרצפות המשיכו להשתמש ביחידה זו כבור מגורים פתוח, שאפשר שקורה בחומרים מתכלים.

איור 3. שטח A, מבט לצפון.

איור 5. שטח B, מבט לדרום.

איור 4. שטח A, יחידה 10, מבט לצפון.

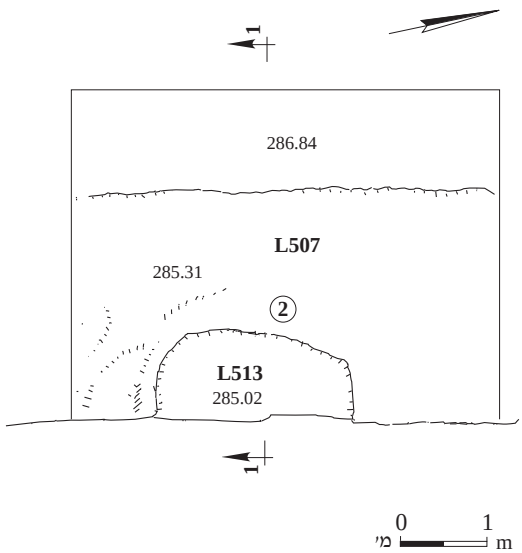

שטח B

בשטח B (20 מ״ר; תכנית 2; איור 5) נחשף חציה של יחידת מגורים (2) תת־קרקעית, מעוגלת (כ־2.3 מ׳ קוטר משוער). רצפתה (L513) עשויה אדמה מהודקת.

שטח C

בשטח C (50 מ״ר; תכנית 3; איור 6) נמצא חלק ממכלול מגורים מהתקופה ההלניסטית. בשלב הראשון היה המכלול תת־קרקעי ובו לפחות שתי יחידות: יחידה 3א׳ (1.5–2.0 מ׳) ויחידה 3 שהובילה אליה. תכנית יחידה 3 לא נתבררה במלואה.

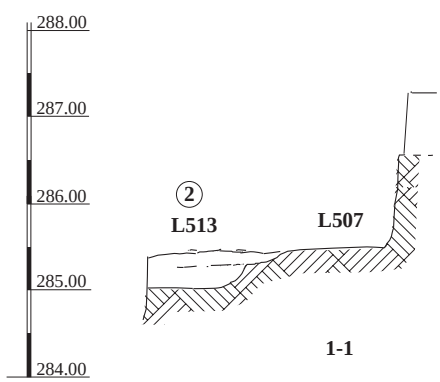

תכנית 2. שטח B: תכנית וחתך.

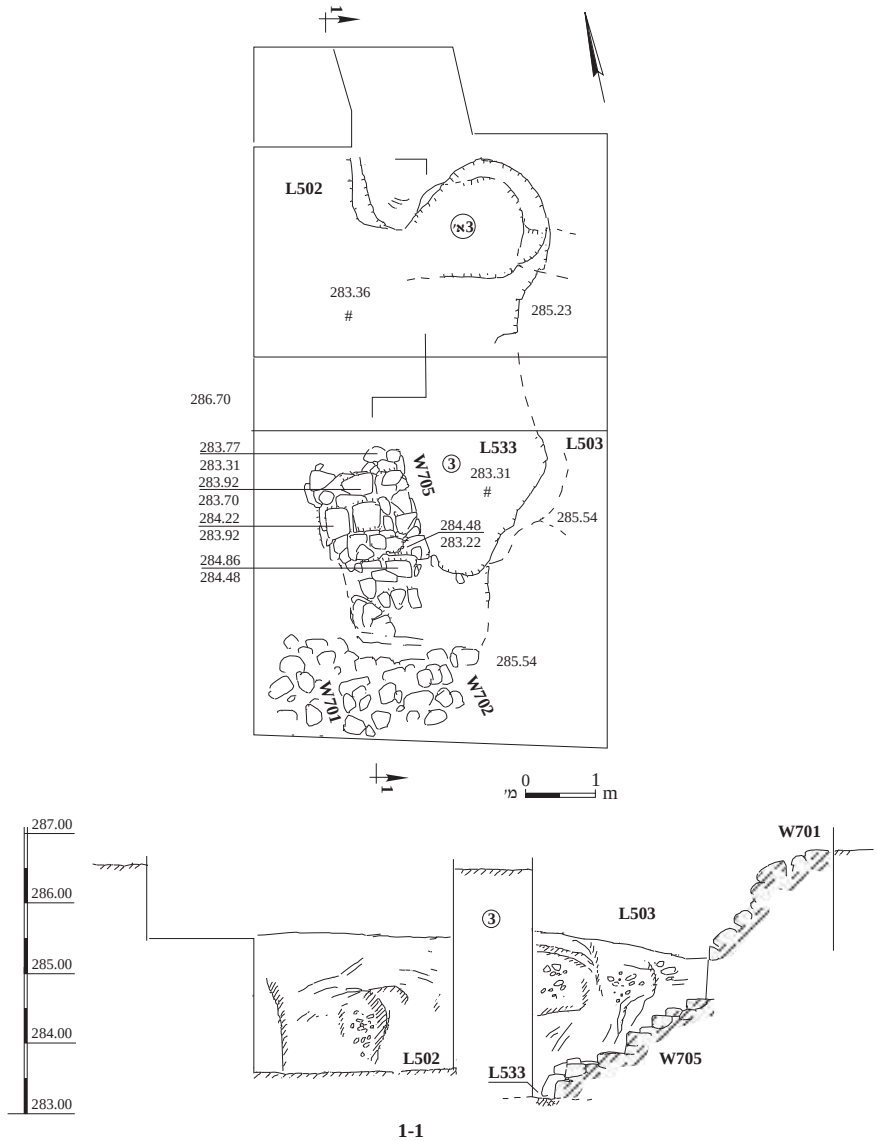

תכנית 3. שטח C: תכנית וחתך.

איור 6. שטח C, מבט למזרח.

נראה שלאחר התמוטטות תקרתה של יחידה 3, היא נוקתה ובחלקה הדרומי נבנה גרם מדרגות (W705). מעל חלקו העליון של גרם המדרגות נמצאו אבנים במפולת (W702), שנפלו כנראה מקיר 701. קיר 701 שימש חוצץ וכניסה ליחידה 3 מחדר שהיה במפלס גבוה ממנו ונפגע בעבר.

שטח D

בשטח D (100 מ״ר; תכנית 4) נחשפו שני חלקי בורות מתקופת הברזל ומערכת תת־קרקעית, שלא נחפרה במלואה, מהתקופה ההלניסטית.

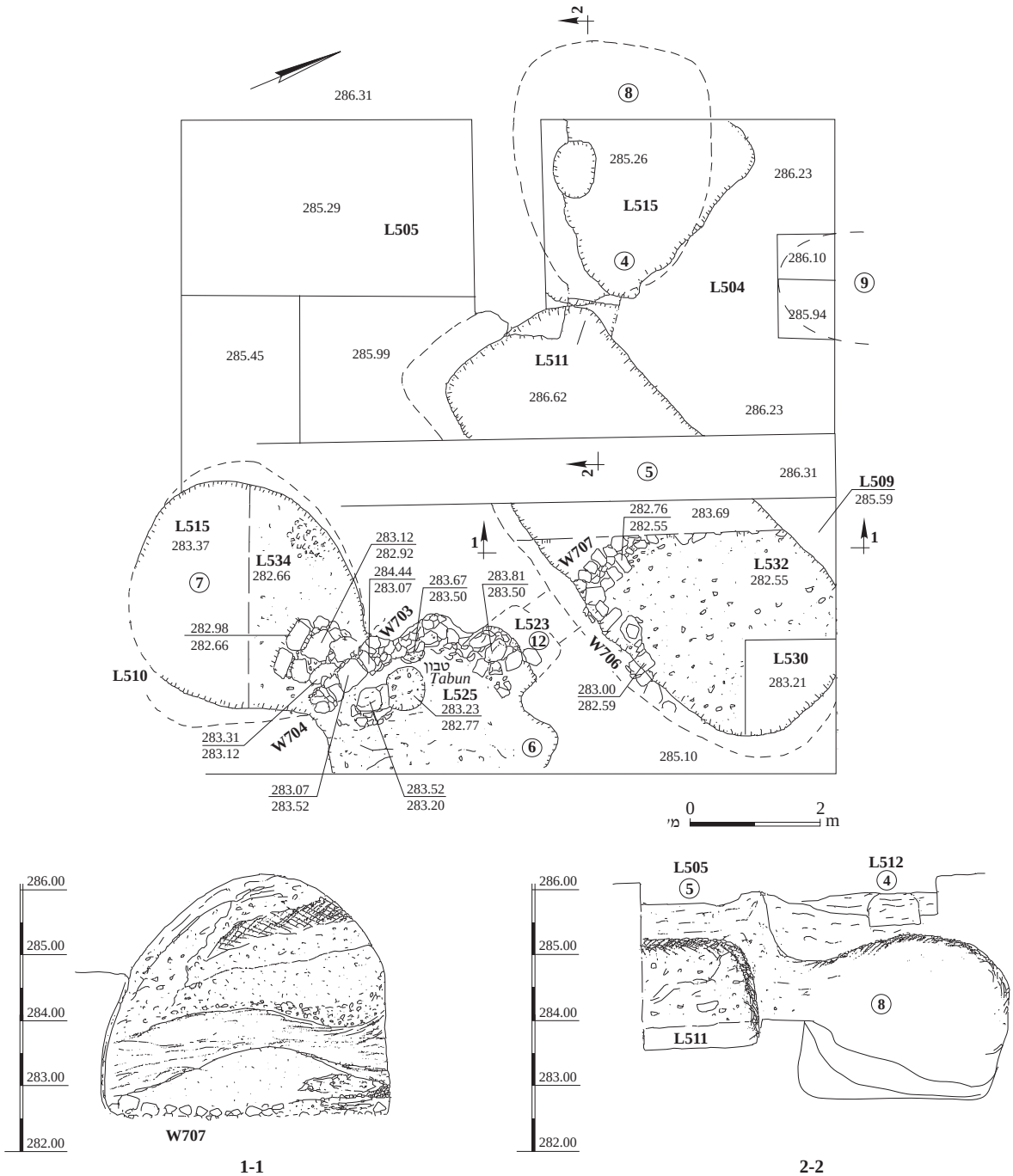

תכנית 4. שטח D: תכנית וחתכים.

תקופת הברזל

בור 4 נחפר באדמת הלס, והוא חלק מיחידה שתכניתה הייתה כנראה סגלגלה (כ־3 × 5 מ׳). על רצפת הבור (L512) נמצאה שכבת אפר ובה שברי כלי חרס. בתקופה ההלניסטית נחפר מתחת לבור חדר (8; תכנית 4: חתך 2–2). ממזרח לבור זה נחשף כתם אפר (L504), שנמשך כנראה למזרח והיה חלק מבור 9 שלא נחפר. שני הבורות שימשו

כנראה למגורים בסוף תקופת הברזל. הם נחפרו סמוך למפלס פני הקרקע, שכיום הוא נמוך ב־2 מ׳ ממפלס פני השטח בתקופה ההלניסטית בעקבות עבודות עפר שנעשו בעת הקמת מפעל מכתשים.

שרידים אלו וכלי החרס שנמצאו בהם, וכן כלי חרס אחדים מתקופת הברזל שנמצאו במערכות מהתקופה ההלניסטית ועל פני השטח, מלמדים ששטחו של היישוב מתקופת הברזל היה כנראה דומה לזה של התקופה ההלניסטית.

התקופה ההלניסטית

נחשף מכלול של שלושה חדרים ושני מסדרונות, שהיו כנראה חלק ממערכת מגורים תת־קרקעית אחת (תכנית 4: חתכים 1–1, 2–2; איור 7). המערכת, על תכניתה המורכבת, שלביה והממצא הקרמי העשיר שנמצא בה, משקפת את חיי היום־יום ביישוב.

חדר 5. לחדר קמרון מלבני; פינותיו מעוגלות (3.5 × 7.5 מ׳) ורצפתו (L532) אדמת טין מהודקת (תכנית 4: חתך 1–1). שתי כניסות מוליכות אל החדר: האחת ממסדרון 12 והאחרת מחדר 8. שני קירות נמצאו: קיר 707, שאליו ניגש קיר 706 הבנוי נדבך אחד. לימים, כוסה חלקו המזרחי של קיר 707 בשכבת אפר, כנראה מתערובת של גללי בעלי חיים וקש. מעליה, מעל קירות החדר ורצפתו, הורבדו מפלסים אחדים (איור 8) המשקפים תהליכי נטישה, את התמוטטות הקמרון והפיכתו לבור זבל. חלקו הצפוני של החדר (L511), סמוך לכניסה לחדר 8, לא נחפר עד לרצפה.

חדר 8 (איור 9). החדר נחשף בחלקה הצפוני של המערכת (תכנית 4: חתך 2–2). תכניתו סגלגלה (3 × 4 מ׳) ותקרתו דמויית כיפה. אל החדר נכנסו מחדר 5. החדר נמצא ריק, למעט סמוך לכניסה, שם נמצאו שרידי תקרת חדר 5 שהתמוטטה ופסולת אפר, ובה כלי חרס ועצמות בעלי חיים שהושלכו לחדר 5 לאחר שחדל לשמש.

מסדרונות 6, 12. המסדרונות (איור 8) נמצאים בין חדרים 5 ו־7 ושימשו מעברים. הם עוצבו כשאר החדרים ונמצאו בהם עדויות לשימוש באבן לבניית כניסות וייצוב הדפנות. בשלב הראשון, המסדרונות היו חלק מחדר סגלגל שברצפתו (L525) נחפר בור וסמוך לו, על הרצפה, עמד טבון חרס. לאחר שדופנות החדר החלו להתפורר נבנו בו קירות לצורך חיזוקו והוא הוסב לשני מסדרונות.

קירות מסדרון 6 (W703, W704; 4 מ׳ אורך, כ־1.5 מ׳ רוחב) נבנו מאבנים מלוכדות בבוץ. עם בניית הקירות פסק השימוש בטבון והוא כוסה בחלקו בקיר 703. הקירות סמוך לכניסה לחדר 7

איור 7. שטח D, מבט לצפון.

איור 8. שטח D, חדר 5, מבט לצפון־מזרח.

איור 9. שטח D, חדר 8, מבט מתוך החלל למזרח.

איור 10. שטח D, מסדרונות 6, 12 וחדר 7, מבט לצפון־מזרח.

איור 11. שטח E, מבט למזרח.

עוצבו כמזוזות. מסדרון 12 (1.5 מ׳ אורך, 1.1 מ׳ רוחב) שימש מעבר ממסדרון 6 לחדר 5, והוא נחפר חלקית. בכניסה אליו ממסדרון 6 נמצאו אבנים שאת חלקן אפשר לשייך לקיר 703.

חדר 7. החדר סגלגל (3.3 × 3.5 מ׳). הכניסה אליו הייתה ממסדרון 6, דרך פתח שנבנה בשלב שבו דופנו באבן דופנות המסדרונות. לכניסה (0.6 מ׳ רוחב) אבן סף, שממנה ירדו אל רצפת החדר הקדומה (L534) בשלוש מדרגות הבנויות מחלוקי נחל גדולים (איור 10). רצפה זו נחפרה בחלקה הצפוני־המזרחי ועליה נמצאו קנקן שלם (איור 10:17) ושברי אבני טחינה מהטיפוס האולינתי האופייני לתקופה (לא אוירו).

לימים הוגבהה רצפה זו ב־0.6 מ׳ ועל הרצפה המאוחרת (L515) נמצאו כלי חרס, ובהם: כן שלם (איור 1:18), קערות (איורים 2:13, 3, 10, 14 ; 2:14, 5, 6, 10), קרטרים — אחד מהם שלם (איורים 13:14, 15, 20, 21 ; 15), סיר בישול (איור 4:16), פכיות (איור 8:16, 9), פכים (איור 14:16, 15), קנקנים (איור 1:17, 3, 5), אמפורה (איור 11:17) ונרות (איור 2:18, 4).

שטח E

בשטח E (25 מ״ר; תכנית 5 ; איור 11) נמצא חלק ממכלול מגורים תת־קרקעי (L506 ; 11) שנתחם בקיר אבן (W6).

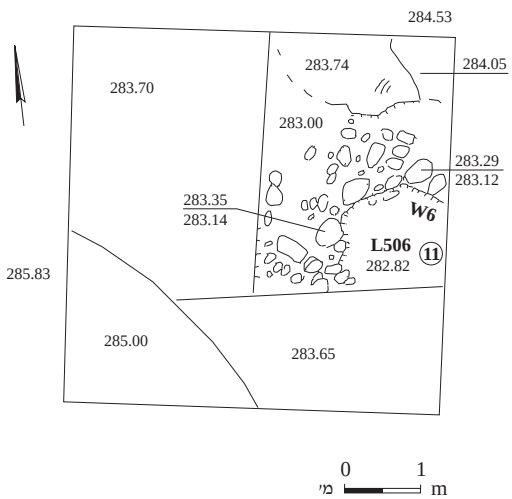

תכנית 5. שטח E.

הממצא

תקופת הברזל

כלי החרס (איור 12).— נמצאו כלים מעטים מתקופת הברזל 2 (המאה הז׳ לפסה״נ), רובם בבורות 4 ו־9 בשטח D, ומיעוטם בשטחים A ו־C במכלולי התקופה ההלניסטית. הממצא כולל קערות, סירי בישול ונרות.

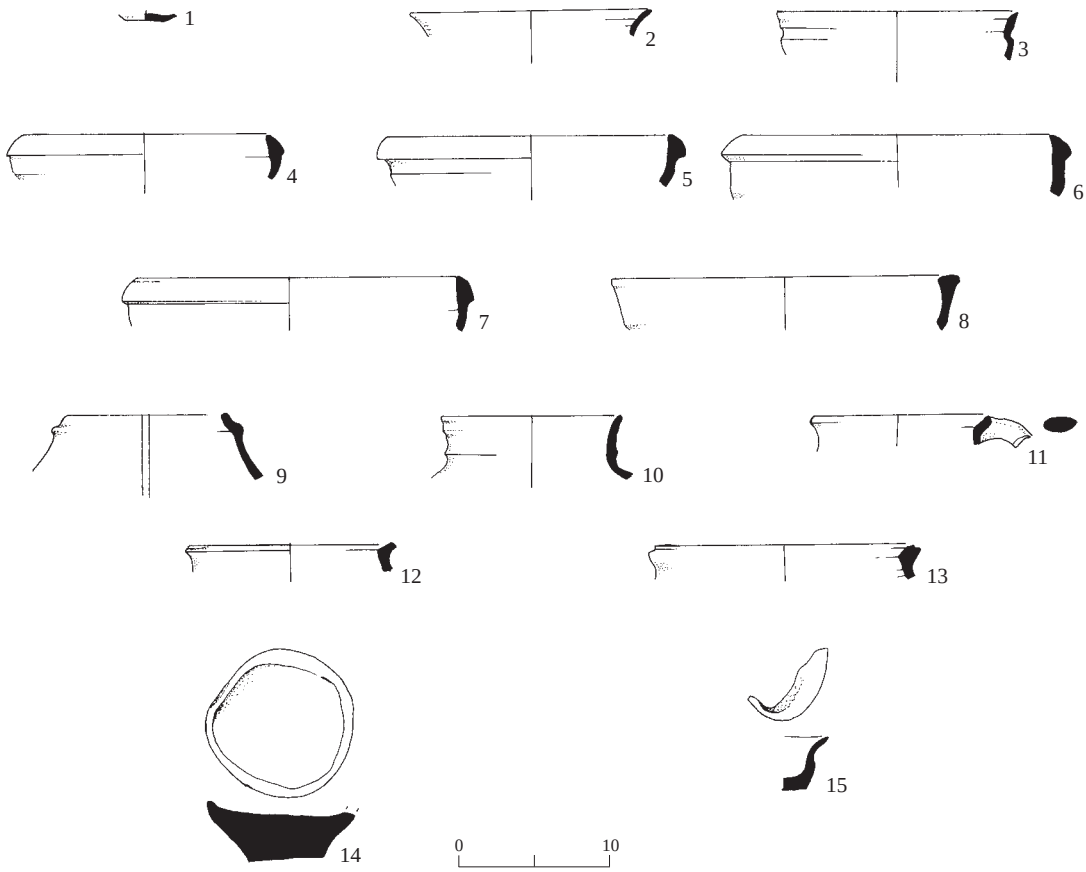

איור 12. כלי החרס מתקופת הברזל.

מס׳	סל	הכלי	לוקוס	תיאור	הקבלות
1	47	קערה	512	טין אדמדם	Edelstein 2000: Fig. 10:1–3
2	27	קערה	512	טין אדמדם, מפולם היטב	
3	22	קערה	512	טין אדמדם, גריסים לבנים, חיפוי אפרפר	Aharoni 1973: Pl. 59:60
4	12	קערה	504	טין אדמדם, מירוק	Edelstein 2000: Fig. 10:12
5	22	קערה	512	טין חום, גריסים לבנים גסים	
6	12	קערה	504	טין חום, גריסים לבנים גסים	Aharoni 1973: Pl. 64:3
7	35	קערה	512	טין חום, גריסים לבנים גסים	
8	27	קערה	512	טין חום, מירוק על השפה	Aharoni 1973: Pl. 59:58
9	27	קערה	512	טין חום, עשיר בגריסי קוורץ	Aharoni 1973: Pl. 60:81
10	98	סיר בישול	551	טין חום כהה, גריסים לבנים קטנים	Aharoni 1973: Pl. 61:96
11	23	סיר בישול	512	טין חום, גריסים לבנים	Edelstein 2000: Fig. 11:8
12	5	סיר בישול	504	טין חום כהה, גריסים לבנים קטנים	
13	35	סיר בישול	512	טין חום כהה, גריסים לבנים קטנים	Aharoni 1973: Pls. 60:78; 71:14
14	27	נר	512	טין חום, גריסים לבנים	Edelstein 2000: Fig. 12:15, 16
15	27	נר	512	טין חום, גריסים לבנים	Edelstein 2000: Fig. 10:1–3

התקופה ההלניסטית

כלי החרס (איורים 13–18).— מכלול כלי החרס כולל קערית מיובאת (איור 13:1); קערות בעלות שפה נוטה פנימה ובסיס טבעת או שטוח, חלקן מחופות אדום או שחור (איור 13:2–14); קערות בעלות שפה נוטה חוצה, רובן מחופות אדום (איור 14:1–7); קערות בעלות ידיות בריח אופקיות (איור 14:8, 9); קערה בעלת שפת משפך (איור

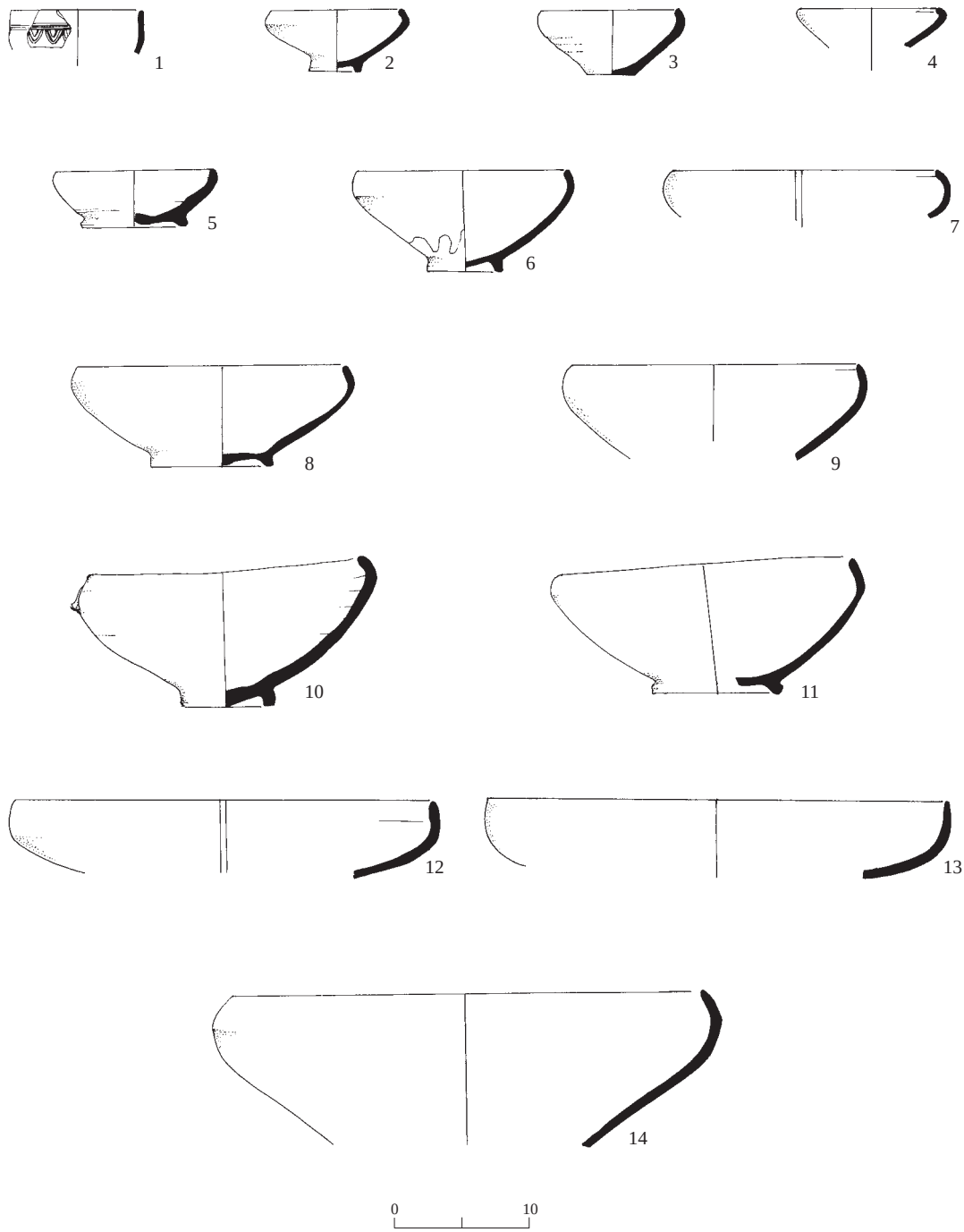

איור 13. כלי החרס מהתקופה ההלניסטית.

איור 13

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור
1	קערית	510	25	טין אפור, חיפוי שחור
2	קערה	515	61	טין צלהב, מפולם היטב, חיפוי אדום־חום
3	קערה	515	128	טין חום, גריסים לבנים
4	קערה	527	120	טין חום, מפולם היטב, חיפוי אדום־חום חלקי
5	קערה	502	32	טין צלהב, מפולם היטב, חיפוי אדום־חום
6	קערה	511	106	טין צלהב, מפולם היטב, חיפוי שחור חלקי
7	קערה	511	34	טין אפור, מפולם היטב, חיפוי אפור־חום
8	קערה	511	59	טין אפור, מפולם היטב, חיפוי שחור חלקי
9	קערה	511	115	טין אפור, מפולם היטב, חיפוי שחור חלקי
10	קערה	515	109	טין חום, גריסים לבנים
11	קערה	511	67	טין אפור, מפולם היטב, חיפוי שחור חלקי
12	קערה	534	199	טין אפור, מפולם היטב, חיפוי שחור חלקי
13	קערה	534	199	טין אפור, מפולם היטב, חיפוי שחור חלקי
14	קערה	515	139	טין אפור, מפולם היטב, חיפוי שחור חלקי

איור 14

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	קערה	518	88	טין חום בהיר, גריסים לבנים, חיפוי חלקי	Berlin 1997: Fig. 14:pw365
2	קערה	515	13	טין אפור, חיפוי אפור־שחור	
3	קערה	518	88	טין חום בהיר, מפולם היטב, חיפוי אדום חלקי	
4	קערה	511	22	טין חום בהיר, מפולם היטב, חיפוי אדום חלקי	Berlin 1997: Fig. 14:pw360
5	קערה	515	22	טין חום בהיר, מפולם היטב, חיפוי אדום	Levine 2003: Fig. 6.3:46–49
6	קערה	515	22	טין חום בהיר, מפולם היטב, חיפוי אדום	
7	קערה	508	33	טין חום בהיר, גריסים לבנים, חיפוי בהיר	
8	קערה	508	17	טין אפור, שרידי חיפוי אפור־שחור	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.7:1–3
9	קערה	520	142	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Levine 2003: Fig. 6.3:52
10	קערה	515	36	טין אפור, חיפוי אפור־שחור	Berlin 1997: Fig. 14:pw420
11	קרטר	202	10	טין אפור, חיפוי אפור־שחור	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.15:1–3
12	קרטר	519	44	טין חום בהיר, מפולם היטב, חיפוי שחור	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.11:6
13	קרטר	515	50	טין חום בהיר, גריסים לבנים, חיפוי אדום	
14	קרטר	508	11	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.11:1–3
15	קרטר	515	144	טין חום, מפולם היטב, חיפוי אדום־חום חלקי	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.12:9
16	קרטר	514	39	טין חום בהיר, גריסים לבנים	ר׳ מס׳ 15
17	קרטר	519	44	טין חום	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.11:11
18	קרטר	521	54	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.12:2
19	קרטר	508	21	טין חום בהיר	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.12: 6
20	קרטר	515	146	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.12:1, 9
21	קרטר	515	136	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.12: 5
22	קרטר	522	77	טין חום בהיר, גריסים לבנים	
23	קרטר	508	11	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Guz-Zilberstien 1995: Fig. 6.13: 6

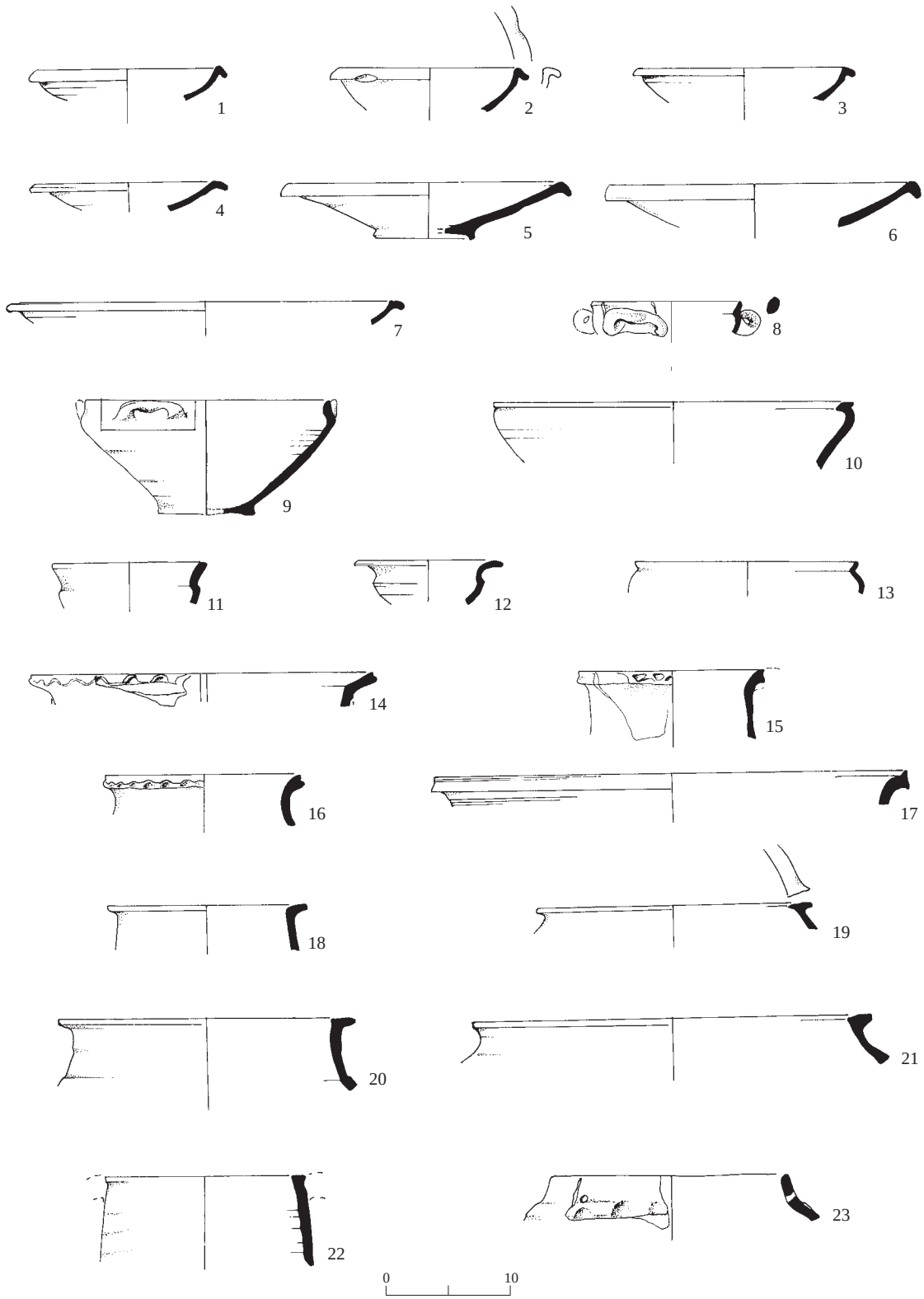

איור 14. כלי החרס מהתקופה ההלניסטית.

לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
515	146	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Berlin 1997: Fig. 14: pw446

איור 15. קרטר מהתקופה ההלניסטית.

10:14); קרטרים (איורים 14:11–23; 15); סירי בישול שלרובם צוואר גבוה (איור 16:1–6); בקבוק דמוי כישור (איור 16:7); פכיות (איור 16:8–10); אמפוריסקוס (איור 16:11); צפחת (איור 16:12); פכים (איור 16:13–19); קנקנים (איור 17:1–10); אמפורות (איור 17:11, 12); כן (איור 18:1) ונרות (איור 18:2–4).

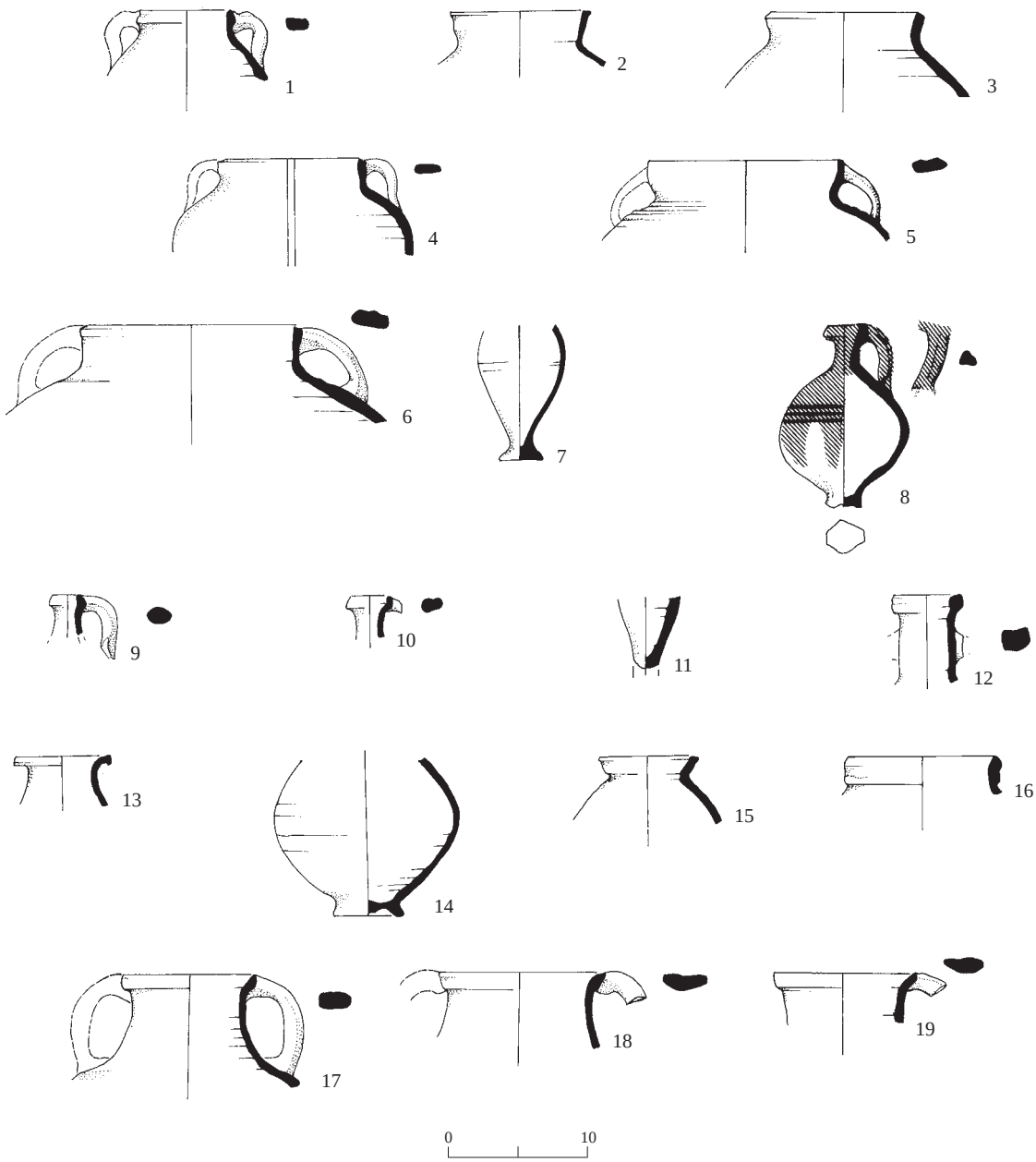

איור 16. כלי החרס מהתקופה ההלניסטית.

איור 16

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	סיר בישול	530	125	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.18:4
2	סיר בישול	523	90	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Berlin 1997: Fig. 13:pw201
3	סיר בישול	530	125	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.17:2
4	סיר בישול	515	143	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Berlin 1997: Fig. 13:pw207
5	סיר בישול	526	142	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.19:3
6	סיר בישול	511	29	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.18:6
7	בקבוק	511	106	טין חום בהיר, מפולם היטב, חיפוי אדום	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.26:9
8	פכית	515	61	טין צלהב, מפולם היטב, חיפוי אדום חלקי	Regev 2003: Form 38
9	פכית	515	29	טין חום בהיר, גריסים לבנים, חיפוי בהיר	Berlin 1997: Fig. 13:pw59
10	פכית	511	50	טין חום בהיר, מפולם היטב, חיפוי אדום	
11	אמפוריסקוס	518	60	טין חום	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.29:1
12	צפחת	512	40	טין אפרפר, גריסים לבנים	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.34:2
13	פך	519	65	טין חום, מפולם היטב, חיפוי אדום	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.31:7
14	פך	515	98	טין צלהב, מפולם היטב, חיפוי אדום חלקי	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.31:10
15	פך	515	146	טין חום, מפולם היטב, חיפוי אדום	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.32:1
16	פך	511	101	טין חום כהה, גריסים לבנים, צריפה מתכתית	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.30:5
17	פך	523	83	טין אפרפר, גריסים לבנים	Guz-Zilberstein 1995: Fig. 6.30:6
18	פך	511	106	טין חום בהיר, גריסים לבנים	
19	פך	534	149	טין אדמדם, גריסים לבנים, חיפוי אדום	

איור 17

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	קנקן	515	136	טין חום בהיר, מפולם	
2	קנקן	511	67	טין חום בהיר, גריסים לבנים	
3	קנקן	515	36	טין חום, גריסים לבנים	
4	קנקן	511	67	טין חום בהיר, מפולם	
5	קנקן	515	29	טין חום בהיר, גריסים לבנים	
6	קנקן	511	34	טין חום בהיר, מפולם	
7	קנקן	508	46	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Regev 2003: Form 3
8	קנקן	519	44	טין חום בהיר, מפולם	
9	קנקן	519	55	טין חום בהיר, גריסים לבנים	Regev 2003: Form 4
10	קנקן	534	147	טין צלהב, מפולם	
11	אמפורה	515	50	טין חום, מפולם	
12	אמפורה	511	67	טין צלהב, מפולם היטב	

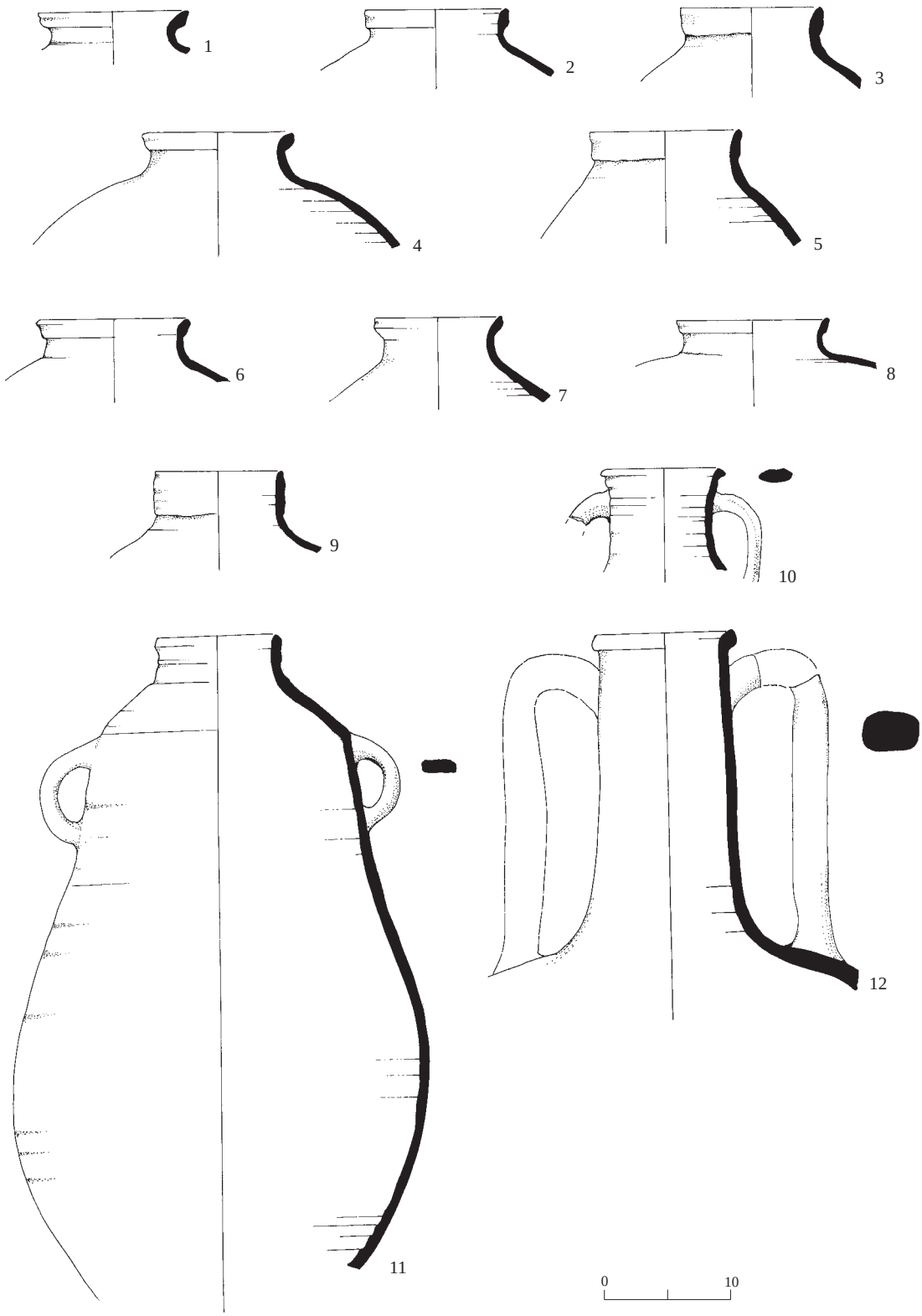

איור 17. כלי החרס מהתקופה ההלניסטית.

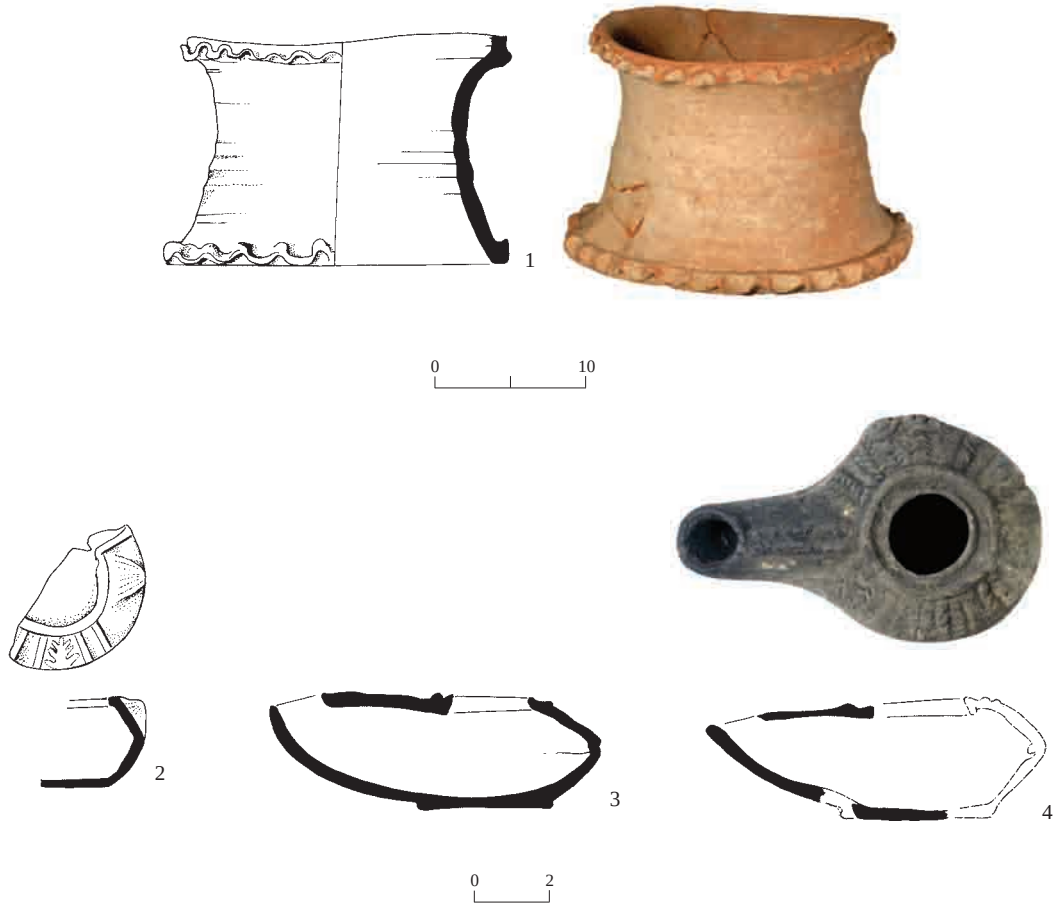

איור 18. כלי החרס מהתקופה ההלניסטית.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	כן	515	135	טין אדמדם, גריסים לבנים	Levine 2003: Fig. 6.8:85
2	נר	515	98	טין אפור, חיפוי אפור	
3	נר	527	120	טין אדמדם, מפולם היטב, חיפוי אדום	Regev 2003: Form 92B
4	נר	515	91	טין אפור, חיפוי אפור	Regev 2003: Forms 88C, 89A

משקולות נול (איור 19).— המשקולות עשויות טין וצורתן קונית (איור 19:1–3), מעוגלת (איור 19: 4–9) או דו־קונית (איור 19:10–15).

מגופת קנקן (איור 19:16).— המגופה עשויה טין ושימשה לכיסוי קנקן.

חפצי אבן.— נמצאו שברי רכב ושכב של אבני טחינה מהטיפוס האולינתי וכן כמה מקבות אבן עגולות (לא אוירו).

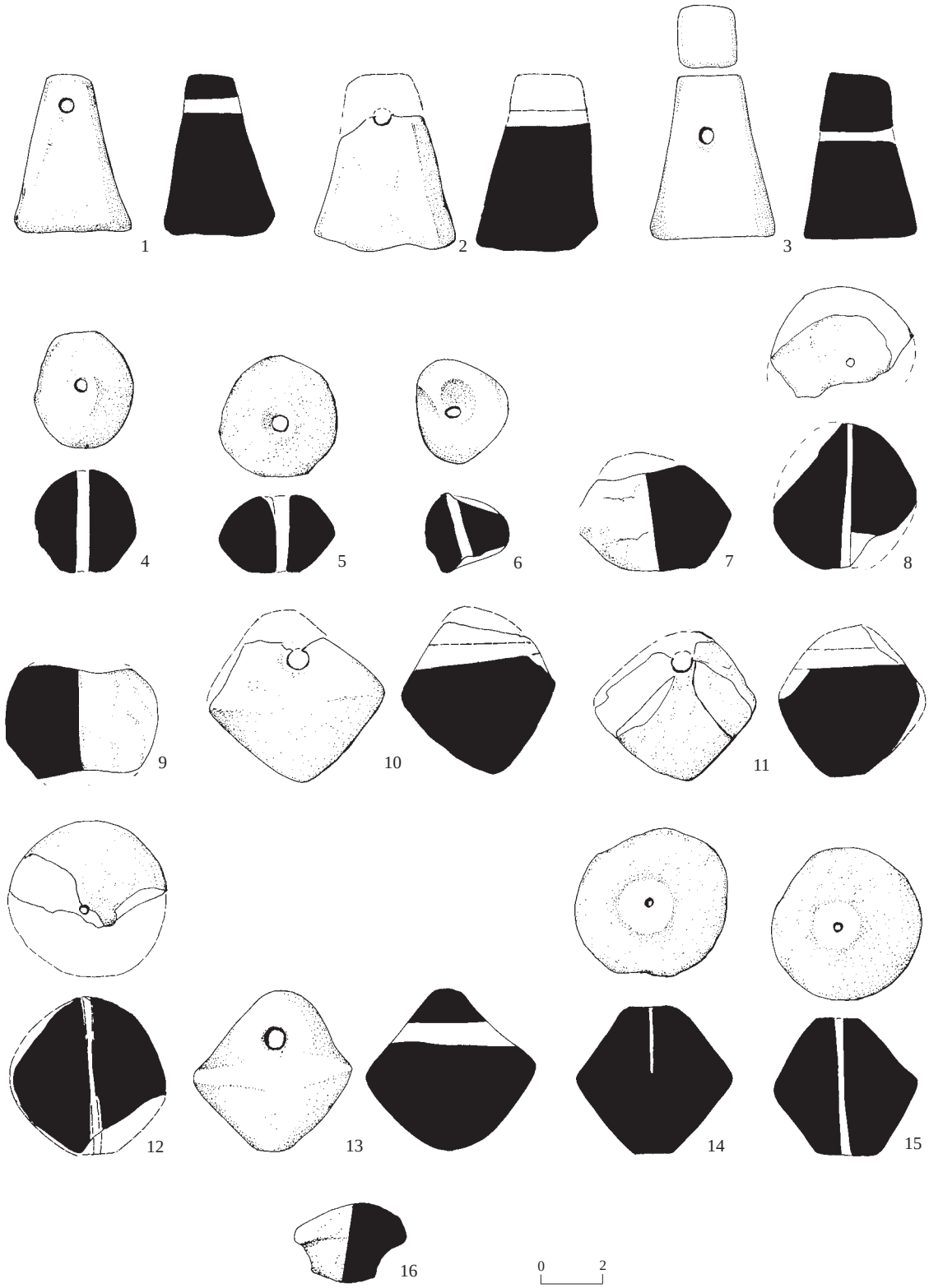

איור 19. משקולות נול (1–15) ומגופה (16) מטין מהתקופה ההלניסטית.

איור 19

מס׳	החפץ	לוקוס	סל	תיאור	הקבלות
1	משקולת נול	511	106	טין חום	
2	משקולת נול	511	134	טין חום־צלהב בהיר	
3	משקולת נול	515	98	טין חום־צלהב בהיר	
4	משקולת נול	530	125	טין חום, צרוף היטב	
5	משקולת נול	530	125	טין חום, צרוף היטב	ישראל 2003: איור 123
6	משקולת נול	515	146	טין חום, צרוף היטב	
7	משקולת נול	519	63	טין חום־צלהב בהיר	
8	משקולת נול	515	98	טין חום, גריסים לבנים	
9	משקולת נול	515	98	טין חום־צלהב בהיר	
10	משקולת נול	519	63	טין חום־צלהב בהיר	
11	משקולת נול	519	63	טין חום־צלהב בהיר	
12	משקולת נול	515	98	טין חום־צלהב בהיר	
13	משקולת נול	518	88	טין חום־צלהב בהיר	
14	משקולת נול	522	71	טין חום־צלהב בהיר	
15	משקולת נול	511	48	טין חום, צרוף היטב	
16	מגופה	530	125	טין חום	

הממצא הארכיאוזואולוגי

משה שדה

הממצא האוסטיולוגי הוא מהתקופה ההלניסטית, להוציא רכיכה יבשתית — שבלול השדה (*ix engaddensis*) מתקופת הברזל 2 (L512; לא נדונה). הממצא נמדד ונבחן בשיטת פון דן דרייש (Von den Driesch 1976) וזוהה בשיטת שמיד (Schmid 1972).

עצמות בעלי החיים המבוייתים השתייכו למינים הבאים: צאן (*Ovis aries/Capra hircus*), בקר (*Bos taurus*), חמור הבית (*Equus asinus*), תרנגול הבית (*Gallus gallus domestica*) ואווז הבית (*Anser anser*) (טבלה 1). מספר הפרטים המינימלי מהצאן הוא 7, על פי שבעה חלקי זרוע תחתון מצד שמאל, 2 מהבקר, על סמך שני חלקי ירך עליון מצד שמאל (טבלה 2).

החי מן הבר כלל עצם קורקויד אחת של עוף לא מזוהה, חלק תחתון של עצם זרוע של נשר (*Gyps fulves*) וזרוע של חולד (*Spalax ehrenbergi*); ייתכן שהאחרון חדר לשם בשלב מאוחר, ולכן אינו שייך לתקופה הנדונה.

אף שמגוון מיני בעלי החיים במשק החי של תל באר שבע (Sade, forthcoming) עשיר מהממצא בחפירה הנדונה, יש להם מכנה משותף — אחוז הצאן בשניהם דומה (טבלה 3). מכאן, שיש מגמה במבנה משק החי באזור בתקופה ההלניסטית, דפוס שמאפיין את פרנסת תושביו בין אם הם גרים על התל ובין אם במכלולים תת־קרקעיים.

סיכום

היישוב מתקופת הברזל היה יישוב פרוז בין היישובים בתל שבע, בבאר בתרים (גופנא תשכ״ג:177–178) ובבאר שבע. על סמך שרידי שני הבורות ושברי כלי החרס שנמצאו, נראה שתושביו העדיפו לחיות במכלולים תת־קרקעיים, ששימשו למגורים ולאחסון, כמו בתקופה הכלקוליתית.

גם בתקופה ההלניסטית היישוב היה תת־קרקעי. תפיסה אדריכלית זו אומצה גם בתקופה הביזנטית, בשלהי התקופה העות׳מאנית ובימי המנדט הבריטי בבקעת באר שבע ובבקעת ערד. מגורים אלו דומים למגורים במערות חצובות בסלע, אך ההשקעה בחפירתם פחותה והשימוש בהם קצר יותר. אפשר

טבלה 1. התפלגות עצמות בעלי החיים המבוייתים

עצמות	צאן	בקר	חמור הבית	תרנגול הבית	אווז הבית	סה"כ
קרן	4					4
גולגולת	3					3
ארובת העין	2					2
לסת תחתונה	21	2				23
שן טוחנת	39	9				48
שן טרום טוחנת	30					30
שן חותכת		1				1
שכמה	8	3				11
זרוע	13	1				14
קורקויד				1		1
אמה גדולה	4					4
אמה קטנה	1					1
שורש כף רגל קדמית	3					3
אגן ירכיים	6	2				8
ירך	5	3				8
שוק	6					6
קרסול	4		1			5
שורש כף רגל אחורית	2			1	1	4
גף לא מזוהה	30	4				34
פרק אצבע ראשון	6	2	1			9
חוליית צוואר ראשונה	1					1
חוליית גב עליון	4					4
חוליית גב תחתון	4	3				7
צלע	32	5				37
סה"כ	228	35	2	2	1	268
%	85.07	13.06	0.75	0.75	0.37	100.00

טבלה 2. ימין ושמאל בחלקים העליונים והתחתונים בעצמות הגפיים של הצאן והבקר

עצמות	צאן		בקר	
	ימין	שמאל	ימין	שמאל
זרוע (ע)	1			
זרוע (ת)	4	7	1	
אמה גדולה (ע)		1		
אמה גדולה (ת)		2		
אמה קטנה (ע)		1		
שורש כף רגל קדמית (ע)	3			
ירך (ע)		1		2
ירך (ת)	3	1	1	
שוק (ע)		2		
שוק (ת)	3	1		
שורש כף רגל אחורית (ע)		2		
שורש כף רגל אחורית (ת)		1		
קרסול	2	2		

טבלה 3. מספר פריטים מינימלי במשק החי

מינים	באר שבע, אזור התעשייה		תל באר שבע	
	מס' פריטים מינימלי	%	מס' פריטים מינימלי	%
צאן	7	58.33	20	62.500
בקר	2	16.65	3	9.375
חזיר הבית	-		1	3.125
סוס	-		1	3.125
חמור הבית	1	8.34	2	6.250
כלב הבית	-		2	6.250
תרנגול הבית	1	8.34	2	6.250
אווז הבית	1	8.34	1	3.125
סה"כ	12	100.00	32	100.00

שאלו היו מגורים עונתיים ששימשו את הרועים בבקעה.

מערכות החדרים והממצא בהם משקפים את חיי היום־יום ביישוב ואת תרבות הדיור של תושביו. הממצא החומרי דומה לזה ממרשה ומהשוליים הצפוניים של בקעת ערד, מבקעת באר שבע ודרום הרי חברון. אדריכלות דומה הייתה כנראה גם בחורבת רקיק (ישראל 2003).

הערה

[1] החפירה (הרשאה מס׳ A-4365) נערכה בחודשים מרס–אפריל 2005 בעקבות תכנית להכפלת קו מסילת הרכבת נתן–באר שבע ושידרוגה. החפירה נערכה מטעם רשות העתיקות ובמימון רכבת ישראל, בהנהלת המחברים ובהשתפות עובדים מבאר שבע. סייעו אברהם האג׳יאן (מדידות), רוני גת (רפאות), נחשון סנה (צילום), כרמן הרש (ציור ממצאים), קלרה עמית (צילום ממצא), נטליה זק (סרטוט), חיים לביא, שרון גל ויאסר אל־עמור (מנהלה) וישעיהו לנדר (בטיחות).

הפניות

באומגרטן י׳ 2003. באר שבע (א׳). **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 115: 87–88.

גופנא ר׳ תשכ״ג. ״חצרים״ בנגב הצפוני. **ידיעות בחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה** כז (ג): 175–180.

ישראל י׳ 2003. חורבת רקיק. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 115: 85–86.

Aharoni Y. 1973. *Beer-Sheba* I: *Excavation at Tell Beer-Sheba 1969–1971 Seasons.* Giv‘atayim–Ramat Gan.

Berlin A. 1997. The Plain Wares. In S.C. Herbert ed. *Tel Anafa* I: *The Hellenistic and Roman Period.* Ann Arbor. Pp. 1–212.

Driesch A., von den. 1976. *A Guide to the Measurement of Animal Bones from Archaeological Sites* (Peabody Museum Bulletin 1). Cambridge.

Edelstein G. 2000. A Terraced Farm at Er-Ras. *‘Atiqot* 40:39–63.

Guz-Zilberstein B. 1995. The Typology of the Hellenistic Coarse Ware and Selected Loci of the Hellenistic and Roman Periods. In E. Stern ed. *Excavations at Dor, Final Report* IB: *Areas A and C; The Finds* (Qedem Reports 2). Jerusalem. Pp. 289–433.

Levine T. 2003. Pottery and Small Finds from Subterranean Complexes 21 and 70. In A. Kloner. *Maresha Excavations Final Report* I: *Subterranean Complexes 21, 44 ,70* (IAA Reports 17). Jerusalem. Pp. 73–130.

Regev D. 2003. Typology of the Persian and Hellenistic Pottery Forms at Maresha: Subterranean Complexes 70, 21, 58. In A. Kloner. *Maresha Excavations Final Report* I: *Subterranean Complexes 21, 44 ,70* (IAA Reports 17). Jerusalem. Pp. 163–183.

Sade M. Forthcoming. Archaeozoological Finds from Tel Be’er Sheva‘.

Schmid E. 1972. *Atlas of Animal Bones.* Amsterdam–London–New York.

AN IRON AGE AND HELLENISTIC-PERIOD SITE NEAR BE'ER SHEVA'

YIGAL ISRAEL AND ODED FEDER
(PP. 61–80)

The site is located on the northern bank of Naḥal Be'er Sheva' to the east of Makhteshim Chemical Works, halfway between Tel Sheva' and Be'er Sheva' and about 4 km southwest of Be'er Betarim (map ref. NIG 183–4/572–3, OIG 133–4/072–3; Plan 1). The excavation (245 sq m, 150 m in length; Plan 2) uncovered the remains of two pits dated to Iron Age II, as well as five subterranean complexes from the Hellenistic period, dug into the loess soil and the underlying fluvial conglomerate. Some of the complexes continued in use as dwellings even after the collapse of their ceilings.

In Area A (Plan 3; Figs. 1, 2), the remains of a subterranean dwelling complex with two living units (1, 10) was exposed. Only half of Unit 2 was uncovered in Area B (Plan 4; Fig. 3). Area C (Plan 5; Fig. 4) revealed part of a dwelling, including at least two separate units (3, 3a).

In Area D (Plan 6), parts of two pits (4, 9), dating from the end of the Iron Age, were uncovered, as well as an apparently complete dwelling complex from the Hellenistic period, which was not entirely excavated (Plan 6: Sections 1–1, 2–2; Fig. 5). The dwelling complex consists of three rooms (5, 7, 8; Figs. 6, 7) and two passages (6, 12; Fig. 8).

Part of a dwelling complex (11), enclosed by a stone wall (W6), was discovered in Area E (Plan 7; Fig. 10).

The finds included a small number of pottery vessels from Iron II (seventh century BCE; Fig. 11). The finds from the Hellenistic period include pottery vessels, loomweights and a jar stopper (Figs. 12–18), fragments of millstones and round pounding stones (not illustrated), and animal bones (studied by Moshe Sade; Tables 1–4).

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Fig. 2. Areas A–E (areas from the 1998–1999 season are marked in gray).
Plan 1. Area A, plan and section.
Fig. 3. Area A, looking north.
Fig. 4. Area A: Unit 10.
Fig. 5. Area B.
Plan 2. Area B, plan and section.
Plan 3. Area C, plan and section.
Fig. 6. Area C.
Plan 4. Area D, plan and sections.
Fig. 7. Area D.
Fig. 8. Area D: Room 5.
Fig. 9. Area D: Room 8.
Fig. 10. Area D: Passages 6, 12 and Room 7, looking northeast.
Fig. 11. Area E, looking east.
Plan 5. Area E.
Fig. 12. Iron Age pottery.
Fig. 13. Hellenistic-period pottery.
Fig. 14. Hellenistic-period pottery.
Fig. 15. Hellenistic-period krater.
Fig.16. Hellenistic-period pottery.
Fig.17. Hellenistic-period pottery.
Fig.18. Hellenistic-period pottery.
Fig. 19. Loomweights (1–15) and a clay stopper (16) from the Hellenistic period.
Table 1. Breakdown of Domestic Animal Bones.
Table 2. Right and Left in Upper and Lower Limbs of Sheep/Goats and Cattle.
Table 3. Minimum Number of Animals Farmed: Comparison of the Finds from the Site with those from Tel Be'er Sheva' (Aharoni and Herzog's unpublished excavations).